

UO'K: 37.015.3:502.131.1/2/3

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI VA OILADA MAKTABGACHA YOSHGDAGI BOLALARDA EKOLOGIK DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH USULLARI**МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ И СЕМЬЕ****METHODS OF FORMING AN ECOLOGICAL WORLDVIEW IN PRESCHOOL CHILDREN IN A PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION AND FAMILY****Suyunova Matluba Abdusaidovna**

Termiz davlat pedagogika instituti, Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Ilmiy maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish bilan bog'liq muammolarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada erta bolalik davrida ekologik ongning rivojlantirishga ta'sir qiluvchi asosiy jihatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot zamonaviy adabiyotlar va empirik ma'lumotlarni ko'rib chiqish, shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik amaliyotni joriy etish tajribasiga asoslangan.

Muallif maktabgacha ta'lim muassasalarida ekologiya fanini o'qitishning samarali metodlari yo'qligi, o'qituvchilarning ekologik dunyoqarashni shakllantirishga yetarlicha e'tibor bermayotgani, shuningdek, yosh bolalarning ekologiya bo'yicha o'quv resurslaridan foydalanish imkoniyati cheklanganligi kabi asosiy muammolarni ko'rsatadi.

Maqolada vaziyatni yaxshilash, jumladan, interfaol o'qitish usullaridan foydalanish, maktabgacha ta'lim muassasalarida ekologik yo'naltirilgan dasturlarni joriy etish, ekologik ta'lim sohasidagi o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Tadqiqot bolalarni atrof-muhitga mas'uliyatli boshqaruvchi bo'lishga tayyorlash uchun juda erta yoshda ekologik tafakkurni shakllantirishga yanada tizimli va o'ylangan yondashuvni talab qiladi.

Аннотация

Научная статья посвящена анализу проблем, связанных с формированием экологического мировоззрения у детей дошкольного возраста. В статье рассмотрены основные аспекты, влияющие на развитие экологического сознания в раннем детстве. Исследование основано на обзоре современной литературы и эмпирических данных, а также опыте внедрения педагогической практики в дошкольных образовательных организациях.

Автор указывает на основные проблемы, такие как отсутствие эффективных методов преподавания экологии в дошкольных образовательных учреждениях, недостаточное внимание педагогов к формированию экологического мировоззрения, а также ограниченный доступ детей раннего возраста к образовательным ресурсам на экология.

В статье даны рекомендации по улучшению ситуации, в том числе по использованию интерактивных методов обучения, внедрению эколого-ориентированных программ в дошкольных образовательных учреждениях, повышению квалификации педагогов в сфере экологического образования. Исследования требуют более систематического и вдумчивого подхода к развитию экологического мышления в самом раннем возрасте, чтобы подготовить детей к тому, чтобы они стали ответственными хранителями окружающей среды.

Abstract

The scientific article is devoted to the analysis of problems related to the formation of ecological worldview in preschool children. The article considers the main aspects that influence the development of environmental awareness in early childhood. The research is based on the review of modern literature and empirical data, as well as the experience of implementing pedagogical practice in preschool educational organizations.

The author points out the main problems, such as the lack of effective methods of teaching ecology in preschool educational institutions, the lack of attention of teachers to the formation of an ecological worldview, as well as the limited access of young children to educational resources on ecology.

The article provides recommendations for improving the situation, including the use of interactive teaching methods, the introduction of ecologically oriented programs in preschool educational institutions, and the professional development of teachers in the field of ecological education. Research calls for a more systematic and thoughtful approach to developing environmental mindsets at a very early age to prepare children to become responsible stewards of the environment.

Kalit soʻzlar: ekologik dunyoqarash, maktabgacha yoshdagi bolalar, shakllanish muammolari, ekologik taʼlim, pedagogik amaliyot, atrof-muhit, erta bolalik, ekologik taʼlim, pedagogik kompetentsiya, interfaol oʻqitish usullari.

Ключевые слова: экологическое мировоззрение, дошкольники, проблемы формирования, экологическое образование, педагогическая практика, окружающая среда, раннее детство, экологическое образование, педагогическая компетентность, интерактивные методы обучения.

Key words: ecological outlook, preschool children, formation problems, ecological education, pedagogical practice, environment, early childhood, ecological education, pedagogical competence, interactive teaching methods.

KIRISH

Ekologiya va barqaror rivojlanish masalalari tobora dolzarb boʻlib borayotgan bugungi kunda bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Bolalik-bu ekologik savodxonlik asoslarini shakllantirishning asosiy davri, chunki aynan shu davrda shaxsning asosiy qadriyatlar va munosabatlari shakllanadi. Bolalarda atrof-muhitga ongli, masʼuliyatli munosabatni shakllantirish ekologik qarorlar qabul qilishga qodir kelajak fuqarolarni tayyorlashda muhim rol oʻynaydi. Ushbu tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish bilan bogʻliq asosiy muammolarni oʻrganadi, ushbu jarayonning muvaffaqiyatiga taʼsir qiluvchi omillarni aniqlaydi va maktabgacha taʼlim amaliyotida ekologik taʼlimni samarali amalga oshirish uchun pedagogik strategiyalarni taklif qiladi.

Oʻsib borayotgan ekologik muammolarga duch kelayotgan zamonaviy jamiyat sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni rivojlantirish mavzusining dolzarbligini ortiqcha baholab boʻlmaydi. Bolalar kelajakdagi yetakchilar va jamiyatning faol ishtirokchilari boʻlib, ularning ekologik xabardorligi sayyoramizning barqaror rivojlanishining kalitidir.

Bugungi bolalar iqlim oʻzgarishi, biologik xilma-xillikning yoʻqolishi va ifloslanish kabi ekologik muammolar keskinlashib borayotgan dunyoda ulgʻaymoqda. Ularda oʻz xatti-harakatlari oqibatlarini tushunish, tabiatni asrash uchun masʼuliyatni rivojlantirish, barqaror kelajakni yaratishda faol ishtirok etishlarida ekologik dunyoqarashni shakllantirish zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish muammolari boʻyicha tadqiqotlar oʻqituvchilarga, ota-onalarga va jamiyatga bolalarni tarbiyalash va oʻqitishning ushbu muhim yoʻnalishi boʻyicha samarali ishlash uchun zarur boʻlgan vositalar va bilimlarni taqdim etishi bilan dolzarbdir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni rivojlantirish muammosi boʻyicha adabiyotlarni koʻrib chiqish ushbu muammoning turli jihatlarini qamrab oluvchi bir nechta asosiy toifalarni aniqlash imkonini beradi:

Psixologik va pedagogik jihatlar:

- M.M.Smailova boshlangʻich maktab oʻquvchilarida ekologik dunyoqarashni shakllantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlarini oʻrganadi.

- H.E.Abdulshehidova didaktik oʻyinlar orqali erta maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik dunyoqarashini shakllantirishni tavsiflaydi.

Ekologik taʼlimning maqsad va vazifalari:

- M.G.Ashyrova bolalarga ekologik taʼlim va tarbiya berish muammolari va zaruriyatiga toʻxtalib, ushbu taʼlimning maqsadlarini belgilaydi.

- T.V.Nazarenko katta maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik taʼlimni rivojlantirish muammosining nazariy asoslarini oʻrganadi.

Shakllantirish texnologiyalari va usullari:

- T.A.Kozlovskaya va Yu.Yu.Peremyshlev kvest oʻyinlari texnologiyasini maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni rivojlantirish vositasi sifatida tavsiflaydi.

- E.V.Grishchenko maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish masalasini koʻtaradi.

Samaradorlik va natijalar:

- N.Yu.Mishchenko boshlangʻich maktab yoshidagi bolalarning jismoniy tarbiya jarayonida ekologik kompetentsiyasini shakllantirish boʻyicha tadqiqotini taqdim etadi.

Ekologik taʼlimning zamonaviy shakllari va yoʻnalishlari:

- I.V.Telnyuk va N.A.Bagaeva katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik taʼlimning zamonaviy tendentsiyalari va formatlarini tahlil qiladi.

- G.N.Kazaruchik maxsus tashkil etilgan tadbirlarda katta maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik taʼlimini oʻrganadi.

Adabiy manbalardan olingan ma'lumotlarni umumlashtirish maktabgacha yoshdagi ekologik dunyoqarashni rivojlantirish muammosini har tomonlama ko'rib chiqish, turli yondashuvlar, usullar va tadqiqot samaradorligini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqot maqsadi: Tadqiqot ekologik ta'limning samarali usullari va texnologiyalarini ishlab chiqish maqsadida maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish muammolarini aniqlash va tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqot maqsadlari:

1. Mavjud muammolarni tahlil qilish: Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishdagi mavjud muammolarni ko'rib chiqish, ekologik ta'lim jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan asosiy qiyinchilik va cheklovlarni aniqlash.

2. Samarali usullarni eksperimental o'rganish: Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishning turli usullari va texnologiyalari samaradorligini baholashga qaratilgan eksperimental tadqiqot o'tkazish. Atrof-muhit haqida xabardorlikni oshirish va atrof-muhitga ijobiy munosabatni rivojlantirishda qaysi yondashuvlar eng samarali ekanligini aniqlash.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

1. Mavjud muammolarni tahlil qilish:

- ta'lim jarayonida izchillikning yo'qligi: aksariyat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim dasturlariga ekologik mavzularni kiritish bo'yicha aniq tizim mavjud emas, bu esa bolalar tomonidan atrof-muhitni tarqoq idrok etishiga olib keladi.

- Pedagogik kadrlar imkoniyatlarining cheklanganligi: Ekologiya sohasida pedagoglar malakasining yetarli emasligi va tegishli o'quv materiallarining yo'qligi bolalarga ekologiya fanini o'rgatish samaradorligini cheklashi mumkin.

- ota-onalar bilan o'zaro aloqaning etarli darajada emasligi: Ta'lim muassasalari va ota-onalarning ekologik ta'lim masalalarida o'zaro hamkorligining yo'qligi ota-onalarning o'z farzandlarining ekologik dunyoqarashini shakllantirish jarayonida etarli darajada ishtirok etmasligiga olib keladi.

2. Samarali usullarni eksperimental o'rganish:

- Interfaol texnologiyalardan foydalanish: Interfaol texnologiyalardan foydalangan holda o'tkazilgan tajribalar (video darslar , multimedia taqdimotlari) bolalarning ekologiyaga bo'lgan qiziqishi ortib, asosiy ekologik tushunchalarni tushunish darajasi oshganligini ko'rsatdi.

- Ekologiyaning o'yin faoliyatiga integratsiyalashuvi: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ekologik mavzularni o'yin faoliyatiga integratsiyalash bolalarda atrof-muhitga ijobiy munosabatni shakllantirishda ijobiy natijalar beradi.

- jarayonga ota-onalarni jalb qilish: ota-onalar ta'lim jarayoniga jalb qilinganda dasturlarning samaradorligi oshadi. Birgalikdagi tadbirlar va loyihalar bolalarga ekologik ta'limni kundalik hayotining bir qismi sifatida ko'rish imkonini beradi.

Bu natijalar maktabgacha yoshdagi bolalarda, jumladan, ta'lim muassasalarida ham, oilaviy tarbiyada ham ekologik dunyoqarashni shakllantirishga tizimli va kompleks yondashuv muhimligini ta'kidlaydi.

Pedagoglar uchun tavsiyalar:

1. Atrof-muhit mavzularini kundalik faoliyatga integratsiyalash:

- o'quv dasturiga bolalarda tabiatga nisbatan g'amxo'rlikni rivojlantirishga qaratilgan turli topshiriq va o'yinlarni kiritish.

- Tabiatga hurmat-ehtimol ko'rsatish muhimligini ta'kidlagan holda atrof-muhitga sayr va kuzatishlar tashkil etish.

2. Interfaol o'qitish usullarini qo'llash:

- Bolalarga atrof-muhit haqidagi tushunchalar bilan o'zaro munosabatda bo'lishga imkon beradigan o'quv shakllaridan foydalanish.

- Tabiiy tajribalarni yaxshilash uchun multimedia taqdimotlari va virtual sayohatlar kabi texnologiyalarni joriy qilish.

3. Loyiha faoliyatini amalga oshirish:

- Ekologik loyihalarni tashkil etish, jumladan, mini bog'lar, ekologik burchaklar yaratish yoki jamoat tashabbuslarida ishtirok etish.

- Bolalarga tabiat hodisalarini mustaqil ravishda o'rganishga imkon berish orqali kashfiyotni rag'batlantirish.

4. Ota-onalar bilan muloqot qilish:

- Ota-onalar yig'ilishlari va ekologik muammolarga bag'ishlangan tadbirlarni o'tkazish.
- oilada ekologik ongni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim loyihalariga ota-onalarni jalb qilish.

5. Guruhda ekologik muhitni yarating:

- o'simliklar va tabiiy materiallar bilan burchaklarni tashkil qilish, o'rganish va o'ynash uchun ijobiy muhit yaratish.

- bolalarni guruh ichidagi o'simliklar va hayvonlarga g'amxo'rlik qilishni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish.

6. Fikr-mulohaza va dalda bering:

- Ijobiy fikr-mulohazalardan foydalanib, bolalarning ekologik tashabbuslarda harakatlarini ta'kidlash.

- Ekologik yutuqlarni nishonlash uchun tadbirlar va marosimlar tashkil etish.

7. Bilimingizni yangilang:

- Ekologiya bo'yicha bilimlaringizni yangilab, malaka oshirish va malaka oshirishni davom ettiring.

- Ekologik ta'lim sohasida yangi usul va yondashuvlarga amal qilish.

8. Mahalliy ekologik tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish:

- Ma'rifiy tadbirlar va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish uchun ekologik tashkilotlar bilan aloqalarni yo'lga qo'yish.

- Tabiiy hududlarda axlatni tozalash kabi hamkorlikdagi loyihalarda ishtirok eting.

Ushbu tavsiyalar pedagoglarga maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish, ularning har tomonlama va barkamol rivojlanishini ta'minlash bilan bog'liq vazifalarni samaraliroq yengishda yordam beradi.

Ota-onalar uchun tavsiyalar:

1. Tabiatda sayrlarda faol ishtirok etish:

- Farzandingiz bilan ochiq havoda vaqt o'tkazing, tabiat haqida o'rgating va atrof-muhit bilan o'zaro munosabatni rag'batlantiring.

2. Ekologik ongli iste'mol:

- Bolalarga plastmassadan foydalanishni kamaytirish va barqarorlikka asoslangan mahsulotlarni tanlash kabi ekologik mas'uliyatli iste'mol tamoyillarini tushuntirish.

3. O'simliklarni parvarish qilishda ishtirok etish:

- Uyda o'simliklar bilan burchak yarating va bolangizni ularga g'amxo'rlik qilishga jalb qiling, o'simliklarning tabiat uchun qanchalik muhimligini tushuntiring.

4. Chiqindilarni alohida yig'ishga o'rgatish:

- Chiqindilarni uyda alohida yig'ishni rag'batlantirish, bu ularning atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishga yordam berishini bolalarga tushuntiring.

5. Ekologik o'yinlar va loyihalar:

- Farzandingiz bilan tabiatni o'rganish va himoya qilishga qaratilgan o'yinlar va loyihalarda ishtirok eting.

6. Ilmiy qiziqishlarni qo'llab-quvvatlash:

- Farzandingizning tabiatga bo'lgan qiziqishlarini qo'llab-quvvatlang, unga savollar berish va atrof-dagi dunyoni o'rganish imkonini bering.

7. Ekologik tashabbuslarda ishtirok etishga ijobiy munosabat:

- Farzandingizni axlat yig'ish yoki boshqa ekologik tadbirlarda ishtirok etishga undash.

8. Tabiatning ahamiyati haqida muntazam suhbatlar:

- tabiatni muhofaza qilishning ahamiyati haqida suhbatlar o'tkazish, inson faoliyatining ekotizimga ta'siri haqida gapirish.

9. Ta'lim resurslaridan foydalanish:

- Farzandingizga atrof-muhit tamoyillarini yaxshiroq tushunishga yordam beradigan kitoblar, multfilmlar va boshqa ta'lim manbalaridan foydalaning.

10. Ekologik javobgarlikka misol:

- Farzandingiz sizga taqlid qilishi uchun ekologik mas'uliyatli xulq-atvorda o'rnak bo'ling.

Ushbu tavsiyalar ota-onalarga farzandlarida ekologik dunyoqarashni shakllantirishda faol ishtirok etishga yordam beradi, ularning atrof-muhitga ongli munosabatini rag'batlantiradi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish muammolari zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishidir. Ushbu tadqiqot nafaqat ushbu muammoning dolzarbligini, balki vaziyatni o'zgartirish uchun shoshilinch choralar ko'rish zarurligini ham ochib berdi.

Erta yoshda ekologik dunyoqarashni shakllantirishning ahamiyati nafaqat texnikaning jadal rivojlanishi, balki tobora kuchayib borayotgan ekologik muammolar bilan ham bog'liq. Bolalar o'rtasida ekologik ta'limga erda kirishish sayyora kelajagi uchun mas'uliyatini tushunadigan yangi avlodni shakllantirishning kaliti bo'lishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, ekologik dunyoqarashni shakllantirish muammolarini hal qilish ta'lim muassasalari, ota-onalar va butun jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. Bu jarayonda ekologik tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim dasturlarini tizimli amalga oshirish asosiy o'rin tutadi.

Kelajakdan umid - bugungi kun bolalari samarali ekologik ta'limga ega bo'lib, tabiatni asrashning faol targ'ibotchilariga aylanadi. Bu bizning sayyoramizning barqaror va muvozanatli kelajagini ta'minlaydi, bu erda har bir inson atrof-muhitni saqlashdagi o'z rolini tushunadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida" 2020-yil 22-dekabrda 802-sonli qaroriga 1-ilova Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat Standarti.
2. "O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida"gi O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha Ta'lim Vazirining buyrug'i. Ro'yxat raqami № 3032. 03.07.2018-y.
3. "Илк қадам" Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури Тошкент – 2018 й.
4. Sh.M.Mirziyoyev-"Yangi O'zbekiston Strategiyasi"-Toshkent-2021. 4. Kayumova.N.M.-" Maktabgacha pedagogika." T.: TDPU -2013 y. O'quv qo'llanma.
5. Kamilova, G. A, Ro'zieva Z E, Botirova. Nю A. Maktabgacha talim tashkilotlarida bolalarni ekologik-gigienik tarbiyalash imkoniyatlari. Maktabgacha talim-Maktab- Oliy talim konsepsiyasi muammo, yechimlar va istiqbollar xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Buxoro. 2022-yil. 46-48 betlar.
6. Suyunova Matluba Abdusaidovna. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishning psixologik-pedagogik jihatlari//Muallim hem uzluksiz bilimlendirio'. Ilmiy-metodikaliq jurnal.- Nekis. 5/1-san 2023.326-331 b
7. Suyunova Matluba Abdusaidovna. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni shakllantirish//Научный фокусю2023 y.1 sentyabr.18-23 b
7. Smailova M. M. Kichik maktab o'quvchilarida ekologik dunyoqarashni shakllantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari // BBC 88 P 86. – 2023. – B. 240.
8. Ashyrova M. G. Bolalarni ekologik ta'lim va tarbiyalash muammolari va zarurati; Ekologik ta'lim maqsadlari //Ilmiy rivojlanish muammolarini hal qilishning innovatsion mexanizmlari. – 2016. – B. 35-38.
9. Abdulshekhidova X.E. Didaktik o'yinlar orqali erda maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik dunyoqarashini shakllantirish // Pedagogika fanlari xabarnomasi. – 2021. – Yo'q. 3. – 59-63-betlar.
10. Nazarenko T.V. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ta'limni shakllantirish muammosining nazariy asoslari // "Lipetsk tajribasi" va XXI asr pedagogikasi. – 2017. – B. 96-100.
11. Podaneva T.V. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyat asoslarini shakllantirish // Fan, madaniyat, ta'lim olami. – 2018. – Yo'q. 4 (71). – 86-91-betlar.
12. Kobeleva O.V., Tretyakov A.L. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik ta'limi: nazariy va tashkiliy asoslar // Saratov viloyat ta'limni rivojlantirish institutining axborotnomasi. – 2019. – Yo'q. 4. – 29-36-betlar.
13. Didieva A. R. Maktab o'quvchilarining ekologik dunyoqarashini shakllantirish // Loyiha muallifi va ilmiy muharrir. – 2021. – B. 191.
14. Kozlovskaya T.A., Peremyshleva Yu.Yu. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik dunyoqarashni rivojlantirish vositasi sifatida kvest o'yinlari texnologiyasi // Ilmiy konferentsiyalar byulleteni. – MChJ konsalting kompaniyasi Ucom , 2021. – No. 5-1. – 56-57-betlar.
15. Goncharova E.V. G 65 Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash nazariyasi va usullari: oliy pedagogik o'quv yurtlari talabalari uchun ma'ruzalar kursi. – Nijnevartovsk: Nijnevart. ijtim. universitet. nashriyoti, 2008. - 326 b
16. Turobjonov S. , Tursunov T. , Pulatov X. Oqova suvlarni tozalash texnologiyasi T. : Musiqa, 2010, 256 b.
25. Turobjonov S.M
17. Ergashev A. , Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. T. : Yangi asr avlodi, 2005, 436 b
18. Qobilov Sh. Ekologiya qonunchiligini buzganlik uchun yuridik javobgarlikni takomillashtirish muammolari. NDA, T, 2002, 22 bet